

Prousts *La confession d'une jeune fille* – een analyse door Ludo Maas

Op de helft van zijn leven begint Marcel Proust bekendheid te vergaren.¹ Geboren in 1871, heeft hij als ziekelijk kind geen tijd gevonden voor zonden, of het moet die van een overdadige *geest* zijn.² Zijn vader werkt als patholoog, een man derhalve met de interesses van de tijdsgeest.³ Eind negentiende eeuw bevinden de wetenschappen zich in een procreatieve fase.⁴ Mensen kunnen door de wetenschap blootgelegd worden – hun gedrag, en hun gedachten.⁵ Deze *mind set* sijpelt door in de literatuur.⁶

De astmatische Marcel groeit op in gegoede kringen, en wordt door zijn adellijke moeder vertroeteld. Wellicht daarom woont hij op zijn vijftienvigste nog bij haar in. Hij zal haar nooit verlaten. Deze familie-situatie brengt me op een jeugdwerk van Proust. In 1896 verschijnt *Les plaisirs et les jours*, meeliftend op de sleep van het naturalisme.⁷ In dit compendium treft de lezer *La confession d'un jeune fille* een verhaal over een gevoelig, bedlegerig meisje uit gegoede kringen, dat haar moeder idealiseert.⁸

Een verhaalanalyse dient zich 'in en uit' de tekst te bewegen.⁹ Nu de sociale context is geschetst, stuiten we op de 'buitenste' schil, de zogeheten paratekst. Een abstracte auteur markeert een tekst niet zelden met motto's, en ook Proust beknibbelt niet op dergelijke hints.¹⁰ Zijn verhaal bevat vier quotes.¹¹ De abstracte auteur maakt er geen geheim van dat iedere tekst door een wereld vol teksten wordt omgeven.¹² Hij oefent door middel van deze intertekst ook discursieve druk uit op de lezer.¹³ Nog voor Prousts eigenlijke verhaal een aanvang neemt, heeft de abstracte auteur de lezer doordrongen van een belangrijk motief. De confessionele titel doet een katholieke insteek verwachten, en deze anticipatie blijkt correct. Op de titelpagina vinden we een quote uit *De imitatione Christi*, een vroegmiddeleeuwse levenshandleiding gecompileerd door Thomas a

---

1 De biografische informatie over Marcel Proust heb ik ontleend aan: https://en.wikipedia.org/wiki/Marcel_Proust (URL laatst bezocht op 23 september 2018).

2 E. Weber, *Frankrijk, Fin-de-siècle* (Amsterdam 1993), 166.

Voor het leven van een *fashionable* waren 'eerder hersens dan spieren vereist [...]'].

3 cf. M.H. Schenkeveld. 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986), 240.

4 Met name het darwinisme geeft de wetenschap nieuwe impulsen en ambities.

5 Romain Debbaut, *Het naturalisme in de Nederlandse letteren* (Leuven 1989), 39. Zola zag de romancier als een medicus.

6 cf. M.H. Schenkeveld. 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986), 236.

cf. M. Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880* (Nijmegen 2004), 85.

7 M.H. Schenkeveld. 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986), 240.

1896 valt literair gezien vlak ná het naturalisme de situeren, de stroming die overheerste toen Proust opgroeide, maar waarin hij niet werkte – al deelde hij wel enkele van hun interesses, met name de ontleding van de menselijke psychologie. Zoals Schenkeveld opmerkt: 'het klimaat was gunstig voor psychologisch uitgewerkte karakteruitbeelding.'

8 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 125.

Een fraaie aanwijzing voor het feit dat het meisje uit een rijke familie komt, vormt de opmerking dat anderen niet eens naar haar hand wensen te dingen, al *hadden* ze dit naar eigen zeggen wel gedaan, wanneer 'ma situation eût été moindre'. Ook als volwassene blijft zij overigens, net als haar schepper, thuiswonen.

9 S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013), 139.

Om de erotisch geladen metafoor van Said te gebruiken voor een foucaulteske aanpak van de tekstanalyse.

10 cf. P. Claes, *Echo's echo's. De kunst van de allusie* (Nijmegen 2011), 75.

Vanaf de negentiende eeuw lijkt de voorliefde voor citaten *als* titels, motto's, en dergelijke te groeien.

11 Enkel het tweede hoofdstuk ontbeert een citaat.

12 S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013), 100.

13 S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013), 99.

Besser spreekt van 'discursief extrovert', wanneer een tekst overduidelijk een intertekstueel spel speelt. In mijn ogen speelt Proust hier *meer* dan een spel, hij duwt de lezer ook richting het verkiezen van een bepaalde lezing.

Kempis. Hij streefde naar een 'diep' christelijk leven. Het individu heeft zélf verantwoordelijkheid voor zijn of haar zielenheil. In het verhaal van Proust zullen we merken dat een meisje confessie doet van een (wan)daad, namelijk haar poging tot suicide. De quote uit *De Imitatione* wijst op haar reden, de 'zinnelijke begeerte', en wijst ook op het zondebesef dat op dergelijke 'oppervlakkige' genietingen volgt. Een tweede citaat, eveneens nog vóór het eerste hoofdstuk, stamt van De Régnier, een symbolistisch dichter.¹⁴ Heel ver van *De Imitatione* verwijdt diens strofe zich niet. Opnieuw wordt gewaarschuwd voor vergetelheid in valse vreugde. Pas achter zulke oppervlakkigheid 'hangt' het Ware.

Het Ware – en hiermee begint mijn verhaalinhoudelijke analyse – wordt voor het meisje gevormd door haar moeder, een obsessie die het hoofdmotief van het verhaal vormt. In 'ik-vorm' doet het meisje verslag van een half-mislukte, maar vermoedelijk binnenkort alsnog-geslaagde zelfmoordpoging. Al stervend denkt ze terug aan de zomers die zij 'voor haar vijftiende' doorbracht op het parc Oublis, een plek waar haar moeder haar kwam opzoeken. Het meisje leed toen al aan een 'sensibilité malade'. Deze conditie wordt slechts verlicht in de nabijheid van de moeder. Het meisje laat zich dus vertroetelen, en doet zich zieker voor dan ze is, want alleen dan laat moeder haar masker vallen. Op een bepaalde manier lijdt het kind dus voor haar moeder, een katholieke houding, waarvan jaren later haar zelfmoord de meest extreme variant is.¹⁵ Het meisje vreest te herstellen, want dan zal haar moeders warmte weer verdwijnen.¹⁶ Ze heeft dan ook de kinderlijke – en profetische – gedachte: 'J'étais décidée à me tuer dans la minute qui suivrait sa mort.'¹⁷ Uiteraard is dit een freudiaanse situatie, gevangen in een staat van kind-zijn.¹⁸

Het meisje is niet alleen te Oublis. De lezer vermoedt dat het om een landgoed gaat, want er woont ook andere familie. Op een dag wordt het meisje door een neef ingewijd in de liefde. Onmiddellijk treedt een dichotomie op de voorgrond. Ze spreekt van 'choses qui me firent frissonner aussitôt de remords et de volupté'.¹⁹ Plezier en zondebesef liggen dicht bij elkaar voor de laat negentiende-eeuwer, en sterker nog voor een vrouw.²⁰ Later in het verhaal zal het meisje steeds weer voor deze tegenstelling vallen.²¹

Op de genoemde eerste dag van zonde smeekt het meisje om haar moeder. Deze verschijnt als een Maria-mirakel voor haar, een typisch fin de siècle-moment.²² (Het meisje dacht ten onrechte dat haar moeder in Parijs was.) De troostende moeder weet met een kus de zonde voor even weg te nemen. 'Une divine douceur émanait de ma mère et de mon innocence revenue.'²³ Hier smelten moeder en dochter samen, en worden het thema (een zoektocht naar zuiverheid) en het belangrijkste motief (de vereerde moeder) verbonden.

Dit brengt me bij de technische kant aan het verhaal. Volgens Bakthin is elke literaire tekst dialogisch. De gerichtheid van taal op 'een ander' blijkt ook in dit verhaal.²⁴ De lezer krijgt de confessie via een gedramatiseerde verteller in de ik-vorm tot zich.²⁵ Daardoor hebben we te maken

---

14 De Régnier is daarmee een tijdgenoot van Proust uit het fin de siècle.

15 cf. M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 118. 'Ma mère était véritablement elle-même et que son habituelle froideur devait lui coûter beaucoup.'

16 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 119. '[...] le jour approchait où je serais assez guérie pour que ma mère pût repartir.'

17 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 120.

18 Freud is een denker die zijn carrière begon in het fin de siècle.

19 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 119.

20 M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001), 158, 165, 170, 182.

21 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 123. 'Il avait des manières à la fois douces et hardies. C'est de lui que je devins amoureuse.'

22 M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001), 178. Kemperink noemt dit 'Maria-iconologie in tijden van eugenetica'.

23 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 119.

24 S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013), 115.

25 De informatie komt dus ook gefilterd dóór de ik-verteller tot de lezer.

met 'interne focalisatie'. Zoals gebruikelijk bij dit type vertelvorm zijn er twee ik-niveaus, één in het heden en een 'belevende ik' in het verleden. Af en toe geeft de homodiëgetische verteller commentaar op wat ze eerder meemaakte. Deze terzijdes doen de verteltechniek van intra- naar extra-diëgetisch verschuiven, maar aangezien de ik-verteller ook in het 'nu' door wanhoop wordt beheerst, mogen we betwijfelen of dit commentaar voldoende afstand heeft tot het gebeurene.²⁶

De vertellende instantie doet confessie aan een 'ongenoemd persoon', waarvan het vermoeden rijst dat het om de imaginaire moeder gaat.²⁷ Zoals ik heb laten zien is het een kinderwens van het meisje om samen te smelten met haar moeder. Een andere, meer realistische interpretatie van de vertelsituatie is het veronderstellen van een biechtvader. Zo merkt ze op: 'Ce n'est pas la dernière fois que je vous le raconte'.²⁸ Aangezien de 'aangesprokene' ongenoemd blijft, noch zelf spreekt, worden wij als lezer in deze positie geplaatst.

Uit de voorgaande alinea's zijn de hoofdpersonages duidelijk geworden. Het meisje, en haar moeder. De vader vertolkt een opmerkelijk geringe rol.²⁹ Later in haar leven – we kunnen afleiden dat ze dan zo'n 26 jaar oud is³⁰ – heeft het meisje een verloofde, maar hij blijft ongenoemd. Belangrijker is een van haar 'amants', die haar richting laatste zonde drijft. Zijn naam wordt wél vermeld. Jacques spreekt het meisje aan, tijdens de enige in 'directe rede' weergegeven dialoog. Proust gaat ter spanningsverhoging in de finale op het verdragende 'showing' over.

Een intrigerende bijrol spelen 'les oncles'. Zij zijn flat characters die bij *alle* belangrijke gebeurtenissen aanwezig. Binnen een gender-deconstructivistische lezing kunnen de naamloze ooms als het patriarchaat worden voorgesteld.³¹ Zij krijgen van het meisje de schuld van haar 'misdragingen'.³² Het zijn de ooms die haar 'dispositions pour le mal' activeren.³³ Eén van de ooms zet haar tot overhaast trouwen aan.³⁴ Dit is vermoedelijk ook de oom die haar alcohol laat drinken tijdens het laatste avondmaal, vóórdat het meisje door haar moeder zal worden betrappt op overspel.

Aan Prousts verhaal intrigeren twee ruimtelijke facetten. Allereerst is daar het begrip 'society', dat de achtergrond vormt waartegen het meisje opgroeit. Ze maakt op de grens van volwassenheid haar 'début' in Parijs. Proust heeft aandacht voor de wisselwerking met deze omgeving.³⁵ Hij doorziet de schizofrenie van de society, en de gevolgen die dit heeft op de psyche.

---

26 De tekst geeft echter geen onmiskenbare aanwijzingen om het meisje als 'onbetrouwbare verteller' af te schilderen.

27 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 122.

'[...]si je vous emportais avec tant d'ivresse, les yeux ardents, toute palpitante, si vous me faisiez rire et pleurer, c'est que je vous composais avec toutes mes espérances d'alors, qui maintenant, comme vous, ont séché, ont pourri, et sans avoir fleuri comme vous, sont retournées à la poussière.'

28 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 130.

Het meisje gaat eerder in haar leven (in een flashback van het verhaal) ook al ter biecht.

29 De Nederlandse vertaling heeft er overigens een handje van om het moeder-motief te *foregrounden*. Enkele keren wordt 'elle' als 'mamma' vertaald, en, bruusker, op pagina 230 wordt 'mes parents' veranderd in 'mijn moeder'.

30 Op haar zestiende leeft haar vader nog, en wat verteltijd later blijkt hij al tien jaar dood. Onder meer hieruit valt af te leiden dat de tekst inclusief flashbacks een jaar of twaalf beslaat. De 'historische tijd' wordt nergens exact duidelijk gemaakt, maar aangezien er een trein rijdt zal Proust het opnieuw dichtbij de negentiende-eeuwse tijd van zijn eigen jeugd hebben gehouden.

31 cf. S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013), 128 e.v.

32 De beschuldiging lijkt terecht, al krijgt de lezer deze informatie natuurlijk slechts uit één hand.

33 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 119.

De term verraadt de naturalistisch-deterministische manier waarop het meisje over zichzelf denkt, of, Proust haar over zichzelf laat denken.

34 De oom vertelt het meisje dat haar moeder wenst dat ze trouwt. Blijkbaar communiceren moeder en dochter niet rechtstreeks, of in elk geval *niet* over dergelijke intieme zaken. Een scene die de overdreven moeder-idealiserende van het meisje verraadt. Hebben ze wel zo'n goede band als zij denkt?

M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001), 180.

In de negentiende-eeuwse literatuur wemelt het van vrouwen in ongelukkige huwelijken. Een Nederlands voorbeeld vormt de even nerveuze en gedoemde Fanny van Emants. Zij kan overigens ook niet tegen drank. (cf. M. Emants, 'Fanny' in: M. Emants, *Drie novellen* (Utrecht en Antwerpen 1981; 1879).

35 cf. M.H. Schenkeveld, 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986), 237.

Zoals Mathijssen stelt is een literaire wereld weliswaar imaginair, maar deze wereld staat niet los van de sociale werkelijkheid. Literatuur blijft een omzetting van de obsessies van de tijd.³⁶ De elitaire obsessie van het fin de siècle is een preuts streven naar zuiverheid.³⁷ Het meisje vertegenwoordigt in het verhaal deze worsteling. Terwijl ze zondigt, vindt 'Parijs' haar geweldig, wanneer ze later kuis wordt, verwijt men haar juist saaiheid.³⁸ Proust alludeert hier op de dubbele standaard opgelegd aan de vrouw. Een vrouw kan het nooit goed doen, noch als *femme fragile*, noch als *femme fatale*.³⁹ Het meisje wil graag aan de maatschappelijke én de moederlijke verwachtingen voldoen, maar dit wordt haar niet toegestaan. (Kan het überhaupt tegelijk?) Freudiaans gezien wordt ze *tot* de dood geknuffeld. In concreto overwint daardoor de zonde, en het besef.⁴⁰

Wanneer wij de society als een plaats van 'volwassen' verderf beschouwen, staat de jeugdherinnering Oublis hier tegenover. Op deze duidelijk gemarkeerde plek treffen we de kern van het verhaal, en komen we bij de vruchtbare kiem van Prousts schrijverschap. Oublis heeft een *sprekende naam*.⁴¹ Het kind wordt te Oublis door de moeder 'vergeten', maar zij vergeet haar moeder niet. In het 'vertelheden' verlangt het van katholicisme doortrokken meisje terug naar Oublis, daar waar alle zonden vergeven, dus vergeten zijn.⁴² Daar *alleen* is ze zuivere geest.⁴³ Deze nostalgie (naar 'l'innocence perdu') wordt door Proust verbeeldt via de tuin.⁴⁴ Het weervinden van de verloren werkelijkheid in herinnering vormt het Proustiaanse thema bij uitstek.⁴⁵ Een reden om dit verlangen tot hoofdthema uit te roepen, is de paratekst van Baudelaire die het slothoofdstuk siert. De dichtregel vormt een (te) late waarschuwing aan het personage. Sterker nog, het lijkt alsof Baudelaire zijn tekstregels aan het hoofdpersonage opdraagt zo goed passen ze. Oftewel, zo scherp zijn ze gekozen, door Proust.

« À quiconque a perdu ce qui ne se retrouve jamais... jamais ! »⁴⁶

36 M. Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880* (Nijmegen 2004), 77, 80-81.

37 M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001), 161-163.

38 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 127.

39 M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001), 191-192.

40 cf. M.H. Schenkeveld. 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986), 229.

Bij Potgieter zien we iets vergelijkbaars. (cf. E.J. Potgieter, 'Blaauw bes, blaauw bes!' in: E.J. Potgieter, *Proza 1837-1845* (Haarlem 1877; 1845). Gezien het gedoemde einde van het meisje, kunnen we ons afvragen of de preutse Proust niet vrij oude, idealiserende waarden laat overwinnen.

41 cf. P. Claes, *Echo's echo's. De kunst van de allusie* (Nijmegen 2011), 126, 128.

'Nomen est omen, de naam is typisch', grapt de structuralistische deconstructivist Claes. En later: 'Zelfs het decor kan aanwijzingen geven voor een 'diepere' betekenis van het gebeuren.

42 cf. P. Claes, *Echo's echo's. De kunst van de allusie* (Nijmegen 2011), 138.

Bedenk dat elke dode (en het meisje is stervende) in de Onderwereld moest drinken uit Lethe, de bron der Vergetelheid.

43 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 117

Ze zegt immers al snel: 'je voudrais aller mourir aux Oublis, dans le parc où, j'ai passé tous mes étés jusqu'à quinze ans.'

44 Een dergelijke bijbelse tuin vormt een topos. De Nederlandse proustiaan Vestdijk – ook in de negentiende eeuw geboren – leende dit type symbolische ruimte het voor *De koperen tuin*. Intrigerend: volgens Steiner valt het hele oeuvre van Dickens te lezen als 'een tuin voor de gevallen mens, een beschermde wereld [...]'. (G. Steiner, *Eros & Idioom en andere essays over taal, literatuur en psychoanalyse* (Kampen 1996; 1971), 149-150).

45 cf. E. Auerbach, *Mimesis. De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur* (Amsterdam 1991; 1946), 485-486.

In dit opzicht kunnen we 'de (moederlijke) kus' als voorloper van Prousts befaamde 'cakeje' beschouwen. Een latere kus in het verhaal roept onmiddellijk het verleden bij het meisje op.

46 M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018), 126.

Literatuurlijst

Claes, P. *Echo's echo's. De kunst van de allusie* (Nijmegen 2011).

E. Auerbach, *Mimesis. De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur* (Amsterdam 1991; 1946).

S. Besser, 'Benaderingen' in: J. Rock e.a. (ed.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde* (Nijmegen 2013).

R. Debbaut, *Het naturalisme in de Nederlandse letteren* (Leuven 1989).

M. Emants, 'Fanny' in: M. Emants, *Drie novellen* (Utrecht en Antwerpen 1981; 1879).

M. Kemperink, 'Tot elkaar veroordeeld: het sterke en zwakke geslacht' in: M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle* (Amsterdam 2001).

M. Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880* (Nijmegen 2004).

E.J. Potgieter, 'Blaauw bes, blaauw bes!' in: E.J. Potgieter, *Proza 1837-1845* (Haarlem 1877; 1845).

M. Proust, 'La confession d'un jeune fille', in: *Les plaisirs et les jours* (Parijs 1896; 2018).

M.H. Schenkeveld. 'Vormen van realisme' in: W. Van den Berg en P van Zonneveld ed., *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw* (Utrecht 1986).

G. Steiner, *Eros & Idioom en andere essays over taal, literatuur en psychoanalyse* (Kampen 1996; 1971).

E. Weber, *Frankrijk, Fin-de- siècle* (Amsterdam 1993).

https://ebooks-bnr.com/ebooks/pdf4/proust_les_plaisirs_et_les_jours.pdf

https://en.wikipedia.org/wiki/Marcel_Proust